

B i j l a g e 2 :
A a n w i j z i n g B e s c h e r m d
S t a d s g e z i c h t

REGISTER VAN BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN
(art. 21 Monumentenwet)

Gemeente: Leeuwarden

Plaats: Leeuwarden

Provincie: Friesland

DE MINISTER VAN CULTUUR, RECREATIE EN MAATSCHAPPELIJK WERK
EN
DE MINISTER VAN VOLKSHUISVESTING EN RUIMTELIJKE ORDENING

Overwegende, dat de binnenstad van Leeuwarden ruimtelijk structureel wordt bepaald door een volledig stelsel van singels met daarbinnen een aantal grachten en terpen;

dat ondanks een aantal verstoringen gesproken kan worden van een in cultuurhistorisch opzicht zeer belangwekkend stadsgebied;

dat de rondom gelegen, tot stadsparken getransformeerde, verdedigingslinie daarvan enigszins geïsoleerd ligt door de aanleg van enkele nieuwe verkeerswegen;

dat naast de hierboven aangehaalde stadsdelen en het gebied rond het Vliet, de overige binnen de grenzen gelegen stadsdelen bepaald zijn door latere, maar vooral 19e eeuwse ontwikkelingen;

dat de ruimtelijke samenhang van genoemde stadsgebieden in combinatie met overwegend historisch waardevolle bebouwing een beeld oplevert, dat van algemeen belang is vanwege de schoonheid en het karakter ervan;

Gelet op artikel 20 van de Monumentenwet;

Gehoord de Monumentenraad, de raad van de gemeente Leeuwarden, Gedeputeerde Staten van Friesland en de Rijksplanologische Commissie;

B E S L U I T E N :

Het gebied in de gemeente Leeuwarden zoals is aangegeven op de bij deze beschikking behorende tekening nr. 2006 en zoals omschreven in de toelichting bij deze beschikking, aan te wijzen als stadsgezicht in de zin van artikel 20 van de Monumentenwet.

Van deze beschikking, waarvan mededeling zal worden gedaan in de Nederlandse Staatscourant, zal afschrift worden gezonden aan de Monumentenraad, de raad van de gemeente Leeuwarden, Gedeputeerde Staten van Friesland en de Rijksplanologische Commissie.

De Minister van Cultuur, Recreatie
en Maatschappelijk Werk,

(H.A. de Boer)

De Minister van Volkshuisvesting
en Ruimtelijke Ordening,

(Drs. E. Nypels)

Beschikking van: 21 oktober 1982

Ministeries van Cultuur, Recreatie en
Maatschappelijk Werk en van
Afdeling: Volkshuisvesting en Ruimte-
lijke Ordening

Nr.: MMA/Mo 69

Overeenkomstig het oorspronkelijke,
de secretaris van de Monumentenraad,

Drs. F.J.L. van Dulm

Datum van inschrijving: 11 maart 1983

REGISTER VAN BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN
(art. 21 Monumentenwet)

TOELICHTING; bij de beschikking tot aanwijzing van een beschermd stads gezicht in

LEEWARDEN

Gemeente: Leeuwarden

Leeuwarden, economisch, cultureel en bestuurlijk centrum van Friesland heeft deze leidende positie in de 14de eeuw verkregen na de indijking van de Middellzee. Ruimtelijk structureel wordt de binnenstad bepaald door een volledig stelsel van singels, met daarbinnen een aantal grachten en terpen.

Het gebied globaal begrensd door Groeneweg, Nieuwekade, Tweebaksmarkt, Wilhelminaplein, Schavernek en Torenstraat bezit nog het stratenplan van de late middeleeuwen. Ondanks een aantal dempingen en enkele bouwkundige verstoringen kan gesproken worden van een in cultuur-historisch opzicht zeer belangwekkend stadsgebied.

De rondom gelegen, tot stadsparken getransformeerde verdedigingslinie is daarvan enigszins geïsoleerd door de aanleg van enkele nieuwe verkeerswegen. Naast de hierboven aangehaalde stadsdelen en het gebied rond het onlangs gedempte Vliet, zijn de overige binnen de omgrenzing gelegen stadsdelen bepaald door latere maar vooral 19de-eeuwse ontwikkelingen.

De ruimtelijke samenhang van genoemde stadsgebieden zijn in combinatie met een overwegend historisch waardevolle bebouwing aanleiding tot de aanwijzing van de binnenstad van Leeuwarden als beschermd stadsgezicht.

De stad Leeuwarden is ontstaan uit een samenvoeging van een aantal terpen, gelegen aan een inham van de Middellzee.

In deze inham monden rond het jaar 1000 drie afwateringen van Oostergo uit, de Ee vanuit het noorden, het Vliet vanuit het oosten en de Potmarge vanuit het zuiden. Aangenomen wordt dat de Ee ongeveer bij de tegenwoordige Arendstuin Leeuwarden is binnengekomen, vervolgens meanderend verschillende tracé's heeft gekend en tenslotte uitmondt in de Middellzee nabij de Bagijnesteeg. Voor het Vliet hebben recente vondsten tot de hypothese geleid, dat deze een vloeiender stroombed heeft gehad dan het tegenwoordige haakse beloop doet veronderstellen. Van beide afwateringen is het exacte beloop echter niet geheel duidelijk.

De meest westelijke terp Oldehove, van oudsher een agrarische vestiging, heeft lange tijd zijn landelijk karakter behouden. Reeds vroeg wordt op de terp, als uithof van de abdij Corvey, de parochiekerk St. Vitus gesticht, waarvan thans de omstreeks 1530 gebouwde, nimmer voltooidde toren de Oldehove rest.

De gunstige ligging nabij de uitmonding van de Ee en het Vliet maakt de terp Nijehove tot een geschikte handelsplaats.

Aangenomen wordt dat de samengestelde terp, ter weerszijden van de Ee, tot stand komt nadat een oorspronkelijke enkelvoudige vestiging onvoldoende ruimte biedt.

Eenzelfde ontwikkeling wordt verondersteld in de latere uitbreiding van Nijehove ten zuiden van de monding van het Vliet. Naast de parochiekerk St. Marie van Nijehove, afgebroken in 1765, wordt omstreeks 1250 aan de rand van de terp door de Dominicanen -ook wel Jacobijnen geheten- de thans nog aanwezige kloosterkerk gebouwd.

Tenslotte is er sprake van enige bewoning op het noordoostelijk gelegen Hoek, veelal ten onrechte ook aangeduid als terp. Dit gebied komt echter pas tot ontwikkeling als onderdeel van de bezittingen van de familie Cammingha, waarvan de

Behoort bij de beschikking van de Ministers
van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk
Werk en van Volkshuisvesting en
Ruimtelijke Ordening van 21 oktober 1982

Afdeling MMA/Mo

Nr.: 69

Overeenkomstig het oorspronkelijke,
de secretaris van de Monumentenraad,
Drs. F. J. L. van Duim

REGISTER VAN BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN
(art. 21 Monumentenwet)

TOELICHTING; bij de beschikking tot aanwijzing van een beschermd stads gezicht in

LEEWARDEN

Gemeente: Leeuwarden

centrale woonplaats ten noordoosten van de stad, ter plaatse van het huidige Cammingaburen ligt. Dit noordoostelijk stadsdeel moet dan ook gezien worden als een natuurlijk hoger gelegen gebied, waarvan Hoek wordt aangewend als private grondspeculatie van de Cammingha's.

De genoemde gunstige geografische uitgangspositie leidt tot de ontwikkeling van een zeehaven bij de monding van Vliet en Ee.

De stad wordt dan ook rond 1300 als één van de met de Duitse Hansesteden verbonden steden genoemd. Deze periode van economische groei heeft tevens de bouw van vele adellijke stinsen tot gevolg, waarbij de erven in pacht worden gegeven aan burgers.

Reeds rond 1200 wordt gesproken van stadsrechten, maar niet duidelijk is of dit betrekking heeft op Nijehove, Oldehove of beide.

Omstreeks 1300 slijbt de Middellzee langzaam dicht om tenslotte te worden ingepolderd. De handelsbelangen over zee vallen weg en gaan over naar de Friese steden in de zuid-westhoek. Het landstadje Leeuwarden ontleent vanaf dat moment zijn belang aan de centrale ligging voor Friesland. De fysische verandering heeft onder andere tot gevolg, dat de inmiddels gekanaliseerde Ee via het Heerenwiltje nabij de Nieuwestad het Vliet gaat ontmoeten. Vandaar stromen zij naar het westen, waar zij bij het Schavernek afbuigen en een vaarweg in de richting Harlingen gaan vormen. In 1398 wordt de stadsgracht gegraven, die dan nog alleen de Nijehoofster terp omsluit.

Ook in de 15de eeuw ontwikkelt de stad zich voorspoedig als marktplaats en bestuurcentrum voor de agrarische omgeving. In de stad zelf worden nog vele boerenbedrijven uitgeoefend. Naast de nieuwe stadswaag op de Nieuwestad verrijzen op de gronden ten zuiden daarvan, alsook ten zuidoosten van het Naauw en de Kelders en aan beide zijden van de Voorstreek en Tuinen koopmanshuizen. Kerkelijke en bestuurlijke vestigingen vinden hun plaats langs de Grote Kerkstraat, de oude verbindingsweg tussen Oldehove en Nijehove, het gebied tussen Grote Kerkstraat en Nieuwestad, rond het Hofplein en langs de Tweebaksmarkt. Verder worden aan het eind van de 15de en het begin van de 16de eeuw het gebied tussen de Tweebaksmarkt en de Oosterkade, alsook de gebieden ten noorden van de lijn Oldehove/Grote Kerkstraat/Voorstreek vooral ten behoeve van de huisvesting van arbeiders en kleine ambachtslieden aangewend. In verband met strenge protectionistische wetten en regels vestigen vele koop- en handelslieden zich buiten de stad, met name langs het Zuidvliet. Al deze uitbreidingen gaan gepaard met voortdurende wijzigingen in het beloop van de stadsgrachten tot in + 1494 de stadsgracht zoals die staat aangegeven op de plattegrond van Van Deventer (1560) tot stand komt.

Naast de stadsgracht worden in de 15de eeuw voor de verdediging primitieve wallen opgeworpen. Als gevolg van de aanvallen van de Schieringers worden deze, zonder dat men overgaat tot een volledige ommuring, aangevuld met gemetselde fortificaties zoals een drietal stadspoorten en een tweetal waltorens alsook een drietal ronde ravelijns nabij de belangrijkste toegangen.

Na eeuwenlange onderlinge strijd tussen adellijke families, grietmannen, stede-

Behoort bij de beschikking van de Ministers van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening van 21 oktober 1982

Afdeling: MMA/Mo

Nr.: 69

Overeenkomstig het oorspronkelijke, de secretaris van de Monumentenraad,

Drs. F. J. L. van Duim

REGISTER VAN BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN
(art. 21 Monumentenwet)

TOELICHTING; bij de beschikking tot aanwijzing van een beschermd stads gezicht in

LEEUWARDEN

Gemeente: Leeuwarden

lijke besturen, Schieringers en Vetkopers wordt rond 1500 in Leeuwarden door de hertogen van Saksen een centraal gezag over Friesland gevestigd. Daartoe wordt een dwangburcht, het zogenaamde Blokhuis in het zuidwesten van de stad gebouwd. Met uitzondering van enige korte onderbrekingen blijft dit centrale gezag in Leeuwarden vertegenwoordigd door het Hof van Friesland, een samenspraak van edelen. In 1571 komt de kanselarij gereed, die tot 1811 als zetel van het Provinciaal Gerechtshof dient. Nadat in 1580 de Spaanse heerschappij teniet wordt gedaan en het Blokhuis grotendeels geslecht, wordt begonnen met de bouw van gebastioneerde versterkingen, welke rond 1630 worden afgerond. De aanleg van de Heerengracht, ter plaatse van het huidige Ruiterskwartier en de Keizersgracht bij het voormalige Blokhuis hangt hiermee samen. Vervolgens ontstaat aan de zuidzijde van de Heerengracht op het voormalige Zaailand, een vestiging van handwerklieden, lakenhandel en steen- en pottenbakkerijen.

Met de intrede van Graaf Willem Lodewijk van Nassau als Stadhouder van Friesland ("Us Heit") wordt Leeuwarden in 1584 residentie, welke positie de stad zal behouden tot het vertrek van Willem IV naar 's-Gravenhage als Stadhouder van de Zeven Provinciën (1748). Na de dood van zijn moeder Maria Louise van Hessen Kassel ("Marijke Muoi") verliest Leeuwarden, dan ongeveer 11.000 inwoners groot, het karakter van Hofstad.

De centrale ligging van de stad en de goede waterverbindingen met het agrarische achterland blijven van grote betekenis voor de ontwikkeling in de 17de en 18de eeuw. Dit blijkt ook uit de sterke positie die de veer- en beurtvaart dan inneemt.

In deze periode verdicht de stad zich vooral op de open terreinen van de in verval gerakende kloostercomplexen en stinsen. Nieuwe doorbraken ontstaan zoals Breede Plaats, Achter de Grote kerk, Kruisstraat, Bollemanssteeg en er komt een verbinding tot stand tussen een aanvankelijk achterpad en de Korfmakersstraat, de Herestraat.

Wegens ruimtegebrek wordt in 1697 de veemarkt verplaatst van de oude waag naar het Ruiterskwartier, terwijl geleidelijk de houten bruggen worden vervangen door stenen overkluizingen, de pijpen.

Nadat in 1765 de parochiekerk van Nijehove is afgebroken, vindt een verlenging plaats van de Grote Kerkstraat in de richting van de Jacobijnerkerk. Rond deze kerk verrijst een aantal hofjes.

Ook in de 19de eeuw blijven naast stedelijke en provinciale bestuurstaken, de landbouw en veeteelt de ontwikkeling van de stad bepalen.

Het laat 18de-eeuwse en vroeg 19de-eeuwse stadssilhouet wordt gekenmerkt door boven de wallen uitstekende torens als de Oldehove en de Nieuwe Toren, een in 1540 bij een gasthuiskapel gebouwde toren, alsook door de spitsjes en koepeltjes van de Grote Kerk, het stadhuis, de stadspoorten en de Waalse Kerk, een in oorsprong in de 16de eeuw gestichte kloosterkapel in de Grote Kerkstraat. Nadat de Noordwesterdwinger reeds vanaf 1789 is opengesteld als openbare wandelplaats, wordt deze in 1819 door Koning Willem I aan de stad geschonken en onder leiding van de tuinarchitect Roodbaard nieuw aangelegd als openbaar park.

Behoort bij de beschikking van de Ministers van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening van 21 oktober 1982

Afdeling: MMA/Mo

Nr.: 69

Overeenkomstig het oorspronkelijke,
de secretaris van de Monumentenraad,

Drs. F.J.L. van Dulm

REGISTER VAN BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN
(art. 21 Monumentenwet)

TOELICHTING; bij de beschikking tot aanwijzing van een beschermd stads gezicht in
LEEWARDEN Gemeente: Leeuwarden

De Prinsentuin komt in 1823 gereed. Rond 1830 worden de land- en waterpoorten afgebroken en ontstaat de Nieuwekade, waarvoor voor de stadswal tussen Tuinen en Amelandsdwinger wordt weggegraven. Tevens worden dan de Jacobijner- en Wirdumerpoortsdwinger, de stadswallen bij de O.L. Vrouwepoort en de Noorderplantage geslecht, terwijl op de Amelandsdwinger een kazerne verschijnt. De bij de afgravingen vrijkomende grond wordt aangewend voor het dempen van de stadsgrachten, die geen directe functie meer hebben en uit een oogpunt van Volksgezondheid als schadelijk worden beschouwd. Zo worden achtereenvolgens de Keizersgracht (1825), de Heeregracht (deels 1836, deels 1846), de gracht achter de Grote Kerkstraat (1860), de Nieuwe Buren (1863), de Oude Gracht (1879), thans Begijnesteg/St. Anthonystraat), de Eewal (1884) en de Tweebaksmarkt (1894) gedempt.

Ook na de demping van de Heeregracht blijkt het terrein te klein voor de zich uitbreidende veemarkt op het Ruiterkwartier.

In samenhang met de bouw van een station en de aanleg van spoorwegen naar Harlingen, Groningen en Zwolle (1863-1868), wordt door de stadsarchitect F. Romein in 1866 een uitbreidingsplan voor het gebied buiten de zuidelijke stadswal tussen station en Ruiterskwartier opgesteld. Dit plan voorziet in een aantal noord-zuid gerichte straten in het verlengde van de stegen naar de Nieuwestad, het rechte trekken van de Stadsgracht, waardoor de Zuiderkade, reeds snel Willemskade geheten, vorm krijgt en het stichten van enkele grote bouwblokken parallel met de nieuwe stadsgracht tot aan het station. Op een groot westelijk van het station gelegen terrein wordt de nieuwe veemarkt, thans Oude Veemarkt gesitueerd en in 1874 in gebruik genomen.

Nadat de restanten van het laat middeleeuwse Blokhuis als pijnbank voor het Hof van Friesland en als kruithuis gediend hebben, worden deze vanaf 1821 gebruikt voor de vestiging van de Rijksgevangenis. Na vele verbouwingen wordt in 1870 besloten tot nieuwbouw, welke in 1876 gereed komt. De aan de overzijde van de stadsgracht gelegen Ooster- en Zuidergrachtswal, die reeds aan het einde van de 18de eeuw zijn bebouwd vormen een aaneengesloten wand. Deze wordt ten behoeve van de aanleg van het Nieuwe Kanaal in 1895 doorbroken. Het Kanaal dient ter vervanging van het smalle en kronkelige Vliet, de oude scheepvaartverbinding naar Groningen en Lemmer; het Vliet zelf is tenslotte nog onlangs gedempt.

In de huidige plattegrond is het historisch patroon van terpen, straten en grachten binnen de begrenzing van de singels duidelijk herkenbaar gebleven. Kenmerkend voor de ontstaansgeschiedenis van Leeuwarden is daarbij het verschil in verkavelingswijze tussen de terpsituaties en de daartussen gelegen gebieden. De bouwblokken op de terpen naast een sterk afwisselende vorm over het algemeen een geringere diepte dan langs de verbingsstraten waar zeer diepe percelen voorkomen.

Daarnaast onderscheiden deze stadsdelen zich, als gevolg van een geleidelijk groeiproces in samenhang met een natuurlijke uitgangspositie, duidelijk van de latere meer planmatige uitbreidingen. De ruimtelijke structurele relatie van de stad binnen de singels met de uitbreidingen daarbuiten wisselt sterk.

Behoort bij de beschikking van de Ministers van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening van 21 oktober 1982

Overeenkomstig het oorspronkelijke,
de secretaris van de Monumentenraad,
Drs. F.J.L. van Dulm

Afdeling: MMA/Mo

Nr.: 69

REGISTER VAN BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN
(art. 21 Monumentenwet)

TOELICHTING; bij de beschikking tot aanwijzing van een beschermd stads gezicht in
LEEWARDEN Gemeente:Leeuwarden

Deze hangt nauw samen met het verschil in ontwikkeling van de aan de binnenzijde van de stadsgrachten gelegen gebieden. Voor de Oostergracht, Zuidergracht en Willemsgracht kan een gelijkmatige ontwikkeling aan beide zijden worden onderkend. Voor het overige heeft vooral de aanwezigheid van de tot stadsparken getransformeerde bolwerken een functionele en daarmee ruimtelijk herkenbare samenhang tegengegaan.

Bij het bepalen van de omgrenzing van het te beschermen stadsgezicht is dan ook in hoofdzaak uitgegaan van het historisch patroon van straten en grachten in combinatie met de bewaard gebleven vestingwerken en de aan de buitenzijde gelegen grachtenwanden waar een herkenbare ontwikkelingsrelatie met de binnewaarts gelegen stadsdelen valt te onderkennen. De historisch stedenbouwkundige en structurele samenhang van dit gebied is zo sterk, dat een nauwere omgrenzing bezwaarlijk zou zijn (kaart 2096).

Binnen het stadsgezicht zijn de belangen waarop de beschermende maatregel is gericht niet overal gelijk. Ter vaststelling daarvan hebben inventarisaties plaatsgevonden van de cultuur-historische waarden binnen de verschillende onderdelen van de binnenstad. Dit onderzoek heeft ertoe geleid dat bij de aanwijzing gebruik gemaakt wordt van een zonering die als volgt is te omschrijven:

- zone A: De gebieden van belang vanwege het patroon van straten en waterlopen in samenhang met de profilering en inrichting van de openbare ruimte en de afmetingen en vormgeving van de bebouwing, waaronder vele concentraties van monumenten.
- zone B: De gebieden van belang vanwege het patroon van straten en waterlopen in samenhang met de profilering en inrichting van de openbare ruimte en de afmetingen van de bebouwing, waaronder concentraties van monumenten.
- zone C: De gebieden van belang vanwege het patroon van straten en waterlopen in samenhang met de schaal van de bebouwing.

De van oudsher agrarische terpnederzetting Oldehove, waarvan de onlangs gerestaureerde, zware, laat gotisch toren van de St. Vituskerk het middelpunt vormt, is slecht door geringe hoogteverschillen herkenbaar in het beloop van de Torenstraat en de Kleine en Grote Kerkstraat.

Voor het overige hebben een halfslachtige inrichting van het kerkhof, de groot-schalige doorbraak van de Noordertangent, alsmede een aantal zich nauwelijks in de historische structuur voegende nieuwbouwprojecten, het ruimtelijk beeld sterk verzwakt. De genoemde doorbraak heeft er tevens toe geleid dat er een sterke scheiding is ontstaan tussen de tot stadspark getransformeerde bolwerken en het bebouwde deel van de historische binnenstad.

De Grote Kerkstraat, de belangrijkste verbinding tussen Oldehove en Nijehove, wordt ruimtelijk sterk bepaald door hoogteverschillen en wisselingen in breedte waarbij de straat vanaf het Oldehoofster Kerkhof in geringe mate afloopt, vervolgens stijgt en zich vernauwt naar het hoogste punt van de noordelijke terp van Nijehove ter plaatse van het kruispunt met de Kleine Hoogstraat om ten slotte opnieuw dalend en zich verwijderd te eindigen bij het Jacobijner Kerkhof.

Behoort bij de beschikking van de Ministers van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening van 21 oktober 1982

Overeenkomstig het oorspronkelijke, de secretaris van de Monumentenraad,

Drs. F. J. L. van Dulm

REGISTER VAN BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN
(art. 21 Monumentenwet)

TOELICHTING; bij de beschikking tot aanwijzing van een beschermd stads gezicht in

LEEWARDEN

Gemeente: Leeuwarden

Door een licht krommend beloop en de aanwezigheid van bebouwingswanden bestaat uit een aaneenschakeling van statige woonhuizen, gasthuizen en kerkelijke gebouwen vormt deze straat één van de meest hoogwaardig historische ruimten in de binnenstad van Leeuwarden.

Het aan de rand van de terp Nijehove gelegen gebied rond de oorspronkelijke parochiekerk en het in de 13de eeuw gestichte Dominicanerklooster, wordt thans gedomineerd door de Grote- of Jacobijnerkerk, een in opzet 14de-eeuwse tweebekige kerk, waaraan in de 15de eeuw een zuidelijke zijbeuk werd toegevoegd. De sloop van de parochiekerk in de 18de eeuw, gevolgd door een doortrekking van de noordelijke wand van de Grote Kerkstraat, de opheffing van het klooster en -later- de sluiting van het Kerkhof, alsmede de bouw van enige gasthuizen hebben ertoe geleid dat de Jacobijnerkerk thans omringd wordt door een aantal aaneengesloten open ruimten die tezamen geen helder inzicht meer verschaffen in de specifieke functionele ontwikkelingen van het gebied. Het daarvan enigszins afzijdig gelegen driehoekige pleintje Bijde Put neemt vanwege de samenbundelende functie in het stedenbouwkundig patroon, ondersteund door de eenduidige ruimtevorming en de historische opbouw van de wanden een belangrijke positie in dit stadsdeel is.

Het gebied rond de Groeneweg-Nieuweburen, gelegen aan de noordelijke voet van de terp Nijehove is door de demping van de oude stadsgracht, later binnengebracht, maar vooral door de afbraak van delen van bouwblökken bij de aanleg van de verkeerstanten Groeneweg-Noorderweg, structureel ingrijpend gewijzigd. De oorspronkelijk, door de stadsgracht begeleide, doorgaande verbinding Groeneweg-Nieuweburen is daarbij vervallen en vervangen door een nieuwe primaire structuurlijn Groeneweg Noorderweg, waarop de Nieuweburen aftakt. Het aanzienlijke hoogteverschil tussen de aan weerszijden van de Nieuweburen gelegen kaden was na de demping van de gracht aanleiding tot het afgraven van de zuidelijke kade en het aanbrengen van hoge stoepen voor de aan die zijde gelegen panden. Daarnaast heeft het van gemeentewege gevoerde beleid om nieuwbouw aldaar enige meters naar voren te plaatsen, geleid tot een weinig samenhangend ruimtebeeld.

Het belangrijkste structurerende gegeven is zonder twijfel de doorsnijding van de binnenstad door de aaneengesloten stadsgrachten: Voorstreek-Kelders-Naauw-Nieuwestad-Schavernek en de twee aantakkingen Tuinen en Weaze. Het sterk bochtige beloop, de afwisselende breedte, een tiental van oorsprong 16de en 17de eeuwse stenen overkluizingen, hier veelal pijpen genoemd, en de vanuit uiteenlopende functies ontstane wisselende maten en indelingen van de aan weerszijden gelegen kaden en bebouwingen, vormen tezamen een aaneenschakeling van stedelijke ruimten die in sterke mate bepalend zijn voor het historisch karakter van de binnenstad. Een bijzondere positie daarbinnen heeft het gebied rond de samenvloeiing van Weaze en Voorstreek. De gracht vormt aldaar de scheiding tussen de Kelders, aan de voet van de vroeg middeleeuwse terp Nijehove en Over de Kelders het hoogstgelegen deel van de laat-middeleeuwse zuidoostelijke uitbreiding. Het daarbij bewaarde aanzienlijke hoogteverschil tussen de aan weerszijden gelegen kaden heeft aan de noordelijke zijde geleid tot de aanleg van werven, onder de straat gelegen kelders welke uitkomen op een lage direct aan het water gelegen onderkade. Vanaf de Brol, die de samenvloeiing van de grachten overkluist, zijn

Behoort bij de beschikking van de Ministers van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening van 21 oktober 1982

Overeenkomstig het oorspronkelijke, de secretaris van de Monumentenraad,

Drs. F.J.L. van Dulm

REGISTER VAN BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN
(art. 21 Monumentenwet)

TOELICHTING; bij de beschikking tot aanwijzing van een beschermd stads gezicht in

LEEWARDEN

Gemeente: Leeuwarden

de hoogteverschillen tussen de naar Nijehove oplopende Grote Hoogstraat en de dalende kaden van de Voorstreek, de Weaze en het Naauw, mede door het bochtig beloop van het water sterk herkenbaar.

Dit zeer samengestelde beeld vindt zijn begrenzingen in bebouwingswanden opgebouwd uit historisch waardevolle, in twee en drie bouwlagen onder een loodrecht op de grachten gerichte kap opgetrokken, panden. Topgevels en lijstgevels wisselen elkaar af. In combinatie hiermee levert de overgang van het kleinschalige grachtdeel Naauw naar het brede profiel van de Nieuwestad op de plaats waar de middeleeuwse afwateringen uitmondten in de Middellzee, een beeld op dat de volledige ontwikkelingsgeschiedenis van de stad in zich herbergt.

Het gebied van de twee oudste terponderdelen van Nijehove, doorsneden door de Eewal, wordt gekenmerkt door contrasten: enerzijds de smalle bochtige, in hoogte variërende terpstraatjes met een zeer dichte verkaveling en kleinstedelijke bebouwing en anderszijds de Eewal, een op één niveau gelegen, brede, gedempte stadsgracht, in een geleidelijke bocht verlopend en begrensd door een aan de voet van de terpen gelegen forsere bebouwing, gevormd door grote woonhuizen voor handelslieden en bestuurders.

Op de terpen bevinden zich daarentegen vooral kleinere woonhuizen en panden voor ambachtslieden en neringdoenden. Van belang hierbij is het in de 19de eeuw door de gemeente gevoerde beleid om op kruispunten van de nauwe straten de hoekpanden af te ronden. Deze nog op veel plaatsen voorkomende ronde hoeken zijn vooral boeiend vanwege de in de ronding geplaatste gevelopeningen.

Waar de naamgeving van de Eewal overgaat in Gouveneruiplein vindt tevens de overgang naar het bestuurlijke centrum van de stad plaats, met als hoogtepunt daarin het kleinschalige Raadhuisplein, dat vanwege de specifieke ruimtelijke condities een van de belangrijkste historische ruimten in de stad uitmaakt. Dit beeld wordt mede bepaald door een aantal zeer waardevolle gebouwen, zoals de in de 19de eeuw door de stadsarchitect Th. Romein in klassicistische stijl verbouwde hoofdwacht, het daar tegenover gelegen Stadhouders Hof, een in 1587 door de Staten gekocht nieuw gebouw, dat na vele verbouwingen, thans wit gepleisterd, een rustig totaal indruk oplevert en tenslotte het in 1713 ter plaatse van de Auckamastins opgetrokken raadhuis, een blokvormig gebouw met een strakke gevel voorzien van een weinig uitspringende middenrisaliet en bekroond met een klokkekoepel.

Het in opzet 15de eeuwse oostelijke binnenstadsgebied rond de grachtuitleg Turfmarkt-Tweebakmarkt-Druifstreek-Blokhuisplein heeft in het bebouwingsbeeld nog de kenmerken van de oorspronkelijke functies. Naast een kerkelijke vestiging, het minderbroedersklooster Galileën, en patriërswohnungen huisvest het een aantal bestuurlijke functies, zoals het blokhuis, in de 19de eeuw vervangen door de huidige gevangenis, de kanselarij, het op Koninklijk gezag gebouwde, in 1571 gereedgekomen, zeer levendig gedecoreerde Gerechtshof, het daarnaast gelegen Ritske Boelemagasthuis ter plaatse van het landhuis dat tijdelijk fungeerde als Statenzaal en tenslotte het Provinciehuis in 1784 tot stand gekomen toen de aldaar gesitueerde grote stadswoning voorzien werd van een statige voorgevel. Na de sloop van de Galileërkerk in het eind van de 19de eeuw verrezen op die plaats enkele kantoorpanden.

Behoort bij de beschikking van de Ministers van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening van 21 oktober 1982

Overeenkomstig het oorspronkelijke, de secretaris van de Monumentenraad,

Drs. F.J.L. van Dulm

REGISTER VAN BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN
(art. 21 Monumentenwet)

TOELICHTING; bij de beschikking tot aanwijzing van een beschermd stads gezicht in

LEEUWARDEN

Gemeente: Leeuwarden

Het rechte beloop van de Tweebaksmarkt en de eenduidige, weinig op de oorspronkelijke grachtsituatie afgestemde, inrichting van de openbare ruimte verzwakken echter het wisselende bebouwingsbeeld in sterke mate, bij het blokhuisplein zelfs zodanig dat de herkenbaarheid van het historisch ontwikkelingsproces geheel verloren is gegaan.

Het aan het einde van de 16de eeuw op regelmatige wijze verkavelde gebied, gelegen tussen Tweebaksmarkt en Stadsgracht wordt ook thans nog gekenmerkt door gesloten bouwblokken, samengesteld uit overwegend eenvoudige, kleinschalige woonhuizen. Een ernstige verstoring daarbinnen vormen de uitbreiding van een P.T.T.-gebouw langs het Droevendaal en de Gedempte Keizersgracht en het onlangs gereedgekomen gebouw van de Provinciale Waterstaat. Voor deze nieuwbouw zijn twee bouwblokken afgebroken en vervangen door kantoorgebouwen, waarvan de verschijningsvorm volstrekt afwijkt van het karakter van dit gebied. De aldaar verrezen straalzender bepaalt naast de torenspits van de in 1884 gebouwde St. Bonifatiuskerk, het silhouet van de historische binnenstad.

De genoemde St. Bonifatiuskerk, opgericht in het zelfde jaar waarin de Nieuwe Toren uit het stadsbeeld verdween, is gelegen op het binnenterrein van het bouwblok Voorstreek-Hoeksterpad-Baljeebuurt-Sacramentstraat. De inpassing in de structuur is gevonden door de lengte-as van het gebouw op de Voorstreek te richten en hierop door een toegangsweg loodrecht aan te haken. Het recent gebouwde daarnaast gelegen bejaardentehuis wijkt in alle opzichten van de aanwezige structuurkenmerken af. Deze inbreuk, in samenhang met een functionele en technische achteruitgang, geven het gebied aan de zijde van de stadsgracht een verwaarloosd aanzien.

Naar de Voorstreek en Tuinen toe is het historische karakter van bebouwing en open ruimten in maatvoering en detaillering nog overwegend gaaf.

Het Wilhelminaplein gelegen op het voormalig Zaailand levert, ondanks de centrale ligging van het in 1846 gebouwde imposante Gerechtsgebouw aan de korte zijde van het plein, een rommelige totaalindruk op. De zeer grote maat, de weinig heldere indeling, het ontbreken van een duidelijke begrenzing aan de oostzijde en de in bouwhoogte sterk wisselende noordelijke bebouwingswand zijn hiervan de oorzaak. Verbouw en nieuwbouw hebben het overwegend 19de-eeuwse karakter sterk aangetast.

De Oostergrachtswal, aan de noordzijde begrensd door de op de Amelanderdwinger gelegen Prins Frederikkazerne, de Zuidergrachtswal, de Willemskade, de Snekerkade en een deel van de Westersingel worden ook thans nog sterk bepaald door aaneengesloten wanden opgebouwd uit forse 19de-eeuwse, dan wel begin 20ste-eeuwse woonpanden, die aan deze stadsgrachten een voornaam voorkomen geven. Waar aanvankelijk de Willemskade met zijn in hoofdzaak witgepleisterde huizen voorzien van kroonlijsten en afgeknotte schilddaken een zeer sterke ruimtelijke eenheid vormde is thans door kaalslag en grootschalige kantoorbouw een groot verschil in beeldkwaliteit tussen de verschillende grachtdelen tot stand gekomen. Het oorspronkelijk beeld is aan de Snekerkade, het gedeelte Westersingel gelegen tegenover de Westerkade en het deel Willemskade zuidzijde tussen de Sophialaan en het Zuiderplein nog herkenbaar.

Behoort bij de beschikking van de Ministers van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening van 21 oktober 1982

Overeenkomstig het oorspronkelijke, de secretaris van de Monumentenraad,

Drs. F.J.L. van Dulm

REGISTER VAN BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN
(art. 21 Monumentenwet)

TOELICHTING; bij de beschikking tot aanwijzing van een beschermd stads gezicht in

LEEUWARDEN

Gemeente: Leeuwarden

Voor enkele onderdelen van de stad is reeds ingegaan op de kenmerkende kwaliteiten van bebouwing en open ruimten. Voor de stad als geheel kunnen daarnaast de volgende algemene stedenbouwkundige karakteristieken worden geformuleerd:

De bebouwing is overwegend aaneengesloten gebouwd en gesitueerd in een naar de weg toe gekeerde bebouwingsgrens. De Nieuwestad, Voorstreek, Eewal en Tweebaksmarkt kennen verscheidene panden met drie bouwlagen, in het overige deel van de binnenstad omvatten de panden twee dan wel één bouwlagen onder een kap. Met uitzondering van de gebouwen gelegen aan het Jacobijnerkerkhof en de panden in de noordoostelijke wand van de Grote Kerkstraat tussen Kleine Hoogstraat en Jacobijnerkerkhof zijn deze vrijwel altijd voorzien van een kap met nokinrichting op de straat gericht.

De panden zijn opgetrokken in rode baksteen, al dan niet gepleisterd, dan wel geschilderd; de kappen gedekt met zwarte en rood gebakken pannen. Lijst- en topgevels bepalen voorts tezamen met een verticale gevelindeling het beeld. Met betrekking tot de openbare ruimten kan gesteld worden dat deze in hoofdopbouw overwegend waardevol zijn. Daarnaast worden zij en dit vooral binnen de terpgebieden gekenmerkt door een kleinschaligheid in indeling en materiaalgebruik, die zijn verklaring vindt in zowel het oorspronkelijke als het hedendaagse functioneren. Specifieke aandacht behoeven de karakteristieke hoogtevverschillen, het structurele groen zoals de boombeplanting op de Bolwerken en de bomenrijen langs de grachten, alsmede de privéstoepen, stoepalen en hekken.

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen stadsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 5, van de wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld. De toelichting op de aanwijzing als beschermd stadsgezicht kan daarbij als uitgangspunt dienen voor het bestemmingsplan. Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaar belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied. Dat behoeft veranderingen niet uit te sluiten, maar kan basis zijn voor een ruimtelijke ontwikkeling die recht doet aan de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Behoort bij de beschikking van de Ministers van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening van 21 oktober 1982

Overeenkomstig het oorspronkelijke, de secretaris van de Monumentenraad,

Drs. F.J.L. van Dulm

Afdeling MMA/Mo

Nr.: 69